

Mátyás Melinda

Kéziratok, kódexek feldolgozása MARC formátumban*

Hogyan lehet szabványosan MARC formátumban kéziratokat katalogizálni? Milyen külföldi és hazai példákat találunk? A tanulmányban a szerző a hazai modern kéziratfeldolgozási szabvány hiányában a külföldi szabványok közül egyet kiemelve bemutatja a kéziratok lehetséges leírását MARC formátumban, valamint kitekintést ad a jövőbeli esélyes új könyvtári szabványra és arra, hogy ez jelenleg milyen lehetőségeket nyújt a kéziratok katalogizálására.

Tárgyszavak: kézirat; kódex; katalogizálás; könyvtárügy; szabvány

A kéziratfeldolgozás nehézségei, modern feldolgozási szabvány hiánya

A kéziratok könyvtári feldolgozásához nem találunk modern segédanyagot magyarul, és szakirodalom is alig született a témában magyar nyelven. Az útmutatóként *Berlász Jenő* 1958-ban készült *Kéziratok katalogizálása* című.¹ segédletét ajánlják és a régi könyvek leírását is tanító könyvtárosképző helyeken is ezt adják meg a kötelező irodalmak között.² Az írás mindenképpen segít megismerni a kéziratokkal kapcsolatos alapfogalmakat és a leírás elveit, viszont keletkezési idejénél fogva (a Machine-Readable Cataloging [a továbbiakban: MARC] formátum csak az 1960-as években fejlődött ki) nem tér ki arra, hogy hogyan lehet ezt az anyagtípust modern számítógépes eszközökkel feldolgozni. A könyvtárosnak tehát vagy magának kell hozzáigazítani a Berlász-féle segédanyag leírási módját a MARC formátumú leírás lehetőségeihez, vagy a külföldi szabványosítás eredményeihez kell fordulnia, és azok segítségével alkalmaznia egy szabványos és a kéziratok jellegéhez is igazodó leírási módot. A tanulmány készítője ez utóbbit részesíti előnyben, mivel több idegen nyelvű szabvány és szakirodalom is készült a kéziratok anyagok modern leírásáról.

1990-ben az Egyesült Államok Minneapolis városában egy előadássorozatot³ tartottak a kéziratok számítógépes feldolgozásáról, amelyben bemutatták a MARC formátum által kínált lehetőségeket és egy ismertető kitért a nem MARC formátumú feltárára is. Az ott elhangzottak tanulmány formájában megjelentek 1991-ben a *Rare Books & Manuscripts Librarianship* című folyóirat márciusi szá-

mában (6. évf. 1. sz.). A következőkben részben az egyik tanulmány alapján⁴ összefoglalom a kéziratfeldolgozás elveit MARC környezetben, valamint bemutatok egy megvalósult projektet, amelyben a kiválasztott kódexekben található miniatúrákat írták le MARC formátumban.

A fenti folyóiratszám bevezető tanulmányában rámutatnak a kéziratfeldolgozás nehézségeire: egyrésztől nagyon kevés olyan könyvtáros van, aki elég tudással és tapasztalattal rendelkezik a leíráshoz, másrésztől pedig nagyon kevés középkortudós ismeri a könyvtári katalogizálási szabványokat[4]. *Hope Mayo*, az írás szerzője éppen középkorral foglalkozó történészként és paleográfusként kezdte tanulmányozni a könyvtári feldolgozás lehetőségeit[4]. Személyében szerencsésen egyesült a két terület, ma is könyvtárosként dolgozik a Harvard Egyetemen. Ha nem is teljesül mindkét fenti feltétel a kéziratok anyagot őrző könyvtár munkatársai között, hasznos támpont lehet a leíráshoz az is, ha az adott kéziratanyagok már elkészült nyomtatott formátumban a részletes ismertetője. Ezekhez kiegészítésül felhasználható még a régi gyűjteményről készült szakirodalom. A kéziratok e kettős érdeklődés miatt is speciális területet képeznek, egyrészt a témával foglalkozó tudósoknak rendkívül értékes forrást nyújtanak, és sokszor már a beazonosításuk felér egy tudományos kutatással, másrészt az őrző gyűjtemény érdeke és fel-

* A 2016-ban, Debrecenben rendezett Networkshop konferencia előadásának átdogozott, bővített változata.

adata is, hogy a könnyebb hozzáférés érdekében részletesen leírja a kéziratállományát a nyilvános elektronikus katalógusában. Az *ELTE Egyetemi Könyvtár* két etióp-geéz nyelvű kódexéről (Cod. Orient. 10. és 11.) például az egyetem *Sémi Filológiai és Arab Tanszékének* oktatója, *Ormos István* által készített ismertető alapján lett létrehozva a MARC formátumú leírás az integrált könyvtári rendszerben. A feldolgozó könyvtáros számára tehát kézenfekvő megoldás a kéziratok katalogizálására is a MARC formátum, hiszen ennek a keretei között írják le a modern könyveket, folyóiratokat is, és a nyilvános katalóguson keresztül ez biztosít széles körű elérést az érdeklődők számára.

A kéziratfeldolgozás lehetséges forrásai, eszközei, módjai

A MARC formátum az 1960-as években jött létre, eredetileg modern monográfiák feldolgozására, viszont nagyon hamar kiterjesztették a leírási lehetőségeit időszaki kiadványokra, vizuális dokumentumokra, térképekre, számítógépes fájlokra[4]. A régi nyomtatványokkal foglalkozó könyvtárosok pedig kidolgozták a MARC leírás módját a régi könyvek speciális tulajdonságainak a feldolgozására is, amit a megjegyzés mezők kiszélesített használatával és a gyűjtemény szintű valamint a több szintű katalogizálás rendszerének kidolgozásával érték el[4]. Jogosan felmerülő kérdés, hogy a középkori kéziratok is beleférnek-e a MARC rendszerű leírásba. Mayo szerint[4] a kódexek egyrészt hasonlóak a régi könyvekhez, mivel irodalmi, történeti és tudományos szövegeket közvetítenek, amelyek az antikvitásban vagy a középkorban íródtak, másrészt pedig kéziratos, kézműves díszítésű egyedi műalkotások, ebből a szemszögből pedig a műtárgyakra vagy a későbbi irodalmi kéziratokra hasonlítanak.

Hope Mayo megvizsgálta[4] a MARC formátum adta lehetőségeket, hogyan lehet azokat kihasználni a kéziratok leírására. Azt találta, hogy egy viszonylag egyszerű, egy művet tartalmazó kódex esetében a MARC-ban való leírás hasonló egy nyomtatott katalógus részletes leírásához. A címlap hiánya miatt a 245-ös mezőhöz új forrásokat kell felvenni: titulus vagy kolofón vagy egy megállapított címet kell használni. A megjelenési hely és idő ritkán fordul elő magán a kéziraton, de gyakran pótolható megközelítő adatokkal (például Franciaország, a 13. sz. első fele). Az akkor alkalmazott, *Society of American Archivists* által kiadott kézirat-

katalogizálási szabvány (Archives, Personal Papers, and Manuscripts (APPM) 2 1.4) még nem tette lehetővé, hogy a 260-as mezőben feltüntetés a keletkezés helyét (fenntartván azt a régi nyomtatványok kiadási vagy nyomtatási helyének), hanem a megjegyzés mezőbe lehetett írni, ha ismert volt[4]. A kéziratokra vonatkozó újabb szabvány szerint (*Anglo-American Cataloging Rules 2* melléklete: *Descriptive Cataloging of Ancient, Medieval, Renaissance, and Early Modern Manuscripts* (a továbbiakban: AMREMM), 2003, 4.⁵) már fel lehet tüntetni a keletkezés helyét is a 260-as MARC mezőben. Az előbb hivatkozott szabvány MARC mezőket összefoglaló táblázata megtalálható a mellékletben a tanulmány szerzőjének fordításában (néhány speciális tulajdonságra vonatkozó kifejezést angolul is meghagyva benne az egyértelműség kedvéért). A többi, Mayo által írt leírási mód megegyezik a 2003-as szabvány elveivel: ha a kézirat egynél több művet tartalmaz, akkor azokat az 500-as vagy 505-ös mezőkben lehet leírni, az indexeléshez a szerzői neveket a 700-as mezőkbe és az egységesített 'címekeket' a 740-esekben is feltüntetve. Az írók, illuminátorok nevét és a provenienciához kötődő személyneveket szintén a megjegyzés mezőkbe utalja, egységesített alakban pedig a 700-as mezőkbe. Az említett AMREMM szabvány jobban részletezi ezeket az adatmegadási útmutatásokat, például az 500-as mezőkbe egy bevezető szó után következik az arra vonatkozó információ (például „kollacionálás; írás; díszítés.”[5], és a 700-as mező „e” almezőjébe felvihető a személynév közreműködési funkciója[5]. Az ELTE Egyetemi Könyvtárban ez utóbbi tekintetében más gyakorlatot követünk, a 700-as mező 4-es almezőjébe kerül kötelező jelleggel a szerzőségi minőség. Az AMREMM ezekkel a bevezető szavakkal átláthatóbbá teszi a leírást, és egységesebb szerkezetet biztosít az ismételt 500-as mezőknek a különböző elemeknél. Megemlítendő, hogy olyan adatokat is a megjegyzés mezőkbe javasol az AMREMM leírás, amelyeknek egyébként jelenleg van erre a célra használható egyéb megjegyzés mezője. Például a kötésre az 563, a proveniencia jelzésére az 561. Az ELTE Egyetemi Könyvtárban ezeket a specifikus megjegyzés mezőket használjuk ezen adatok felvételére. A többi hasonló, önálló kóddal rendelkező megjegyzés mezőt a 2. mellékletben emelem ki. Bár az AMREMM leírás nem tér ki erre, talán az 505-ös mező arra is alkalmas, hogy a tartalmi részek címei mellett itt rögzítsük az adott kéziratrészek incipit-ei és desinit-ei szövegét, mivel ekkor az adott egység kéziraton levő vagy megállapított címe és folio-tartománya mellett jelenik meg és

egyértelmű, hogy mely tartalmi rész kezdetéről és végétől van szó. Mayo hátrányul hozza fel, hogy a megjegyzés mezőket nem lehet könnyen kinyerni a keresővel, és emiatt a régi nyomtatványok esetében a 755-ös mezőben ismételték meg az indexelendő részeket, viszont ehhez egy előre létrehozott tezauruszra volt szükség, és a középkori kéziratokra még nem létezett ilyen szótár[4]. Jelenleg az ELTE Egyetemi Könyvtárban használt Aleph integrált könyvtári rendszer OPAC-jában a „bármelyik mező” keresési feltételt megadva lehetséges a megjegyzés mezőkből való keresés. Hátránya, hogy valószínűleg a kutatók, felhasználók számára nem egyértelmű, hogy e feltétel használatával incipit-ekre is lehet keresni, viszont egy segédlet vagy súgó létrehozásával lehetséges erről tájékoztatást adni.

Példák a kéziratok MARC21 formátumban történő feldolgozására

A minneapolis-i előadásorozat egy következő bemutatójában Sarah Shatford Layne (akkor a kaliforniai és Los Angeles-i egyetem könyvtárközi kölcsönzés részlegének vezetője valamint az *Index of Medieval Medical Images* katalogizálási tanácsadója) ismertette az Index of Medieval Medical Images (a továbbiakban: IMMI) projekt feldolgozási megfontolásait⁶ és kitért arra, hogy miért a MARC formátumú leírást választották. A könyvtáros szakember szerint a MARC elég rugalmas ahhoz, hogy olyan anyagokat katalogizáljanak vele, amelyek se nem modernnek, se nem nyomtatottak, se nem könyvek[6]. Az IMMI projekt célja az volt, hogy azonosítsák és leírják az Észak-Amerikában található középkori kéziratok orvosi képeit, akkor hatezerre becsülték a számukat[6]. Az adatbázis jelenleg elérhető változatában 13 kódex képei indexeltek, összesen 510 kép és leírása tekinthető meg⁷. A feldolgozáshoz azért választották a MARC formátumot, mert teljesítette a főbb céljait: átlátható és hasznos információkkal szolgáljanak a képekről, megfelelően hozzáférhetőek legyenek a rekordok, és egy létező, széles körben elterjedt szabványt használjanak[6]. A leírásokhoz a MARC formátum vizuális anyagokhoz kidolgozott űrlapot választották és az AACR2 szabványt valamint *Elizabeth Betz* Graphical Materials c. útmutatóját hívták segítségül[6]. A adatok részletes feltáráshoz a kéziratokhoz hasonlóan itt is az 500-as megjegyzés mezőket alkalmazták (a képnek adott cím, információ az illusztrátorokról), az 520-as mezőben pedig röviden leírták a kép témáját. A projekt tárgyának sajátos-

sága miatt (egy-egy kódexben lévő képek) a 260-as mezőt nem használták a keletkezési idő és hely megnevezésére, mivel annak csak az őrző dokumentum leírásában van helye. Kizárólag akkor vettek fel 260-as mezőt, ha a kép keletkezése eltért az őrző kéziratétól[6]. A 260-as mező hiányát kompenzálандó, az első 500-as mezőben megjegyezték a kézirat keletkezési helyét és idejét, hogy ez a fontos adat a kép kontextusba helyezéséhez ne maradjon el[6]. Az őrző kötetre a 773-as mezőben hivatkoztak, amelyről el lehetett jutni annak az egész katalógustételéhez[6], a helyét pedig az 535-ös mezőben közölték[6]. A tárgyszavazáshoz (650 mező) vagy a *Medical Subject Headings* (MeSH) vagy a *Library of Congress Subject Heading* (LCSH) rendszerét használták, és ha fontosnak tűnt, szabad tárgyszavakat is megadtak a 653-as mezőben[6]. Összességében jó választásnak tartották a projekt számára a MARC formátumú leírást, mivel valóban eléggé rugalmasnak mutatkozott a speciális anyag típus leírására is, és a legtöbb nehézséget a feldolgozáskor inkább a katalogizálási szabványok alkalmazása jelentette[6]. Az idő távlatából nézve is hasznosnak tűnik a MARC leírás használata a széles körű konvertálhatósága miatt, ugyanis úgy látszik, hogy az eredeti MARC rekordok már nem elérhetők az IMMI projekt oldalán⁸, a Search images menü nem töltődik be, viszont az UCLA katalóguson keresztül meg lehet jeleníteni az adatbázist[7]. Ebben a katalógusban a metaadatok szerkezete alapján Dublin Core (a továbbiakban DC) formátumban érhető el jelenleg a leírások. Világosan látszik, hogy az eredeti MARC formátumú adatelemeket feleltették meg a DC-ben használt adatoknak, sajátossága, hogy az egyes mezők végén szögletes zárójelben található meg az adatelem leírása, amely a Qualified (Minősített) DC (a továbbiakban QDC) metaadatséma alkalmazását mutatja. *Layne* tanulmánya a függelékben hoz példákat a MARC leírásokra, a következőkben ennek az egyik képét (1., 2. ábra[6]) vetem egybe az ugyanannak a képnek jelenleg elérhető metaadatsorával⁹, hogy kimutassam a konvertálás módját és minőségét.

Az adatok megfeleltetése és az elemek sajátosságai a következők:

- A 245-ös mező tartalma a **Title** adatelembe került, szögletes zárójelek nélkül.
- Az 520 szövege kisebb változtatásokkal a **Description** mezőben jelenik meg, az [Abstract] pontosítás utal is a mező eredeti funkciójára a MARC-ban.

```

245 00 #a[Male disease figure].
300 #al drawing (5 pages) on paper : #bink. ; #con sheets 220 x 140
mm.
500 #aCreated in Czechoslovakia (Bohemia?) in the mid-fifteenth
century.
520 0 #aDet. Disease figure, male, upper body (heart and above) on
91r. Left arm on 91v, right arm on 90v. Figure bearded, arms
outspread, palms forward, some exterior detail of hair, neck,
nipples, pectorals, lateral muscles. Lower torso (lungs to
genitals) appears on 92r. Large structure above genitals.
Legs (thighs to toes) appear on 92v. Extensive captioning of
diseases afflicting each part. Some general anatomical terms
included. Diagram and captions rubricated.
510 3 #aO'Malley and Gnudi.
510 3 #aGilhofer-Ranschburg.
510 3 #aFerrari.
581 #aCover of IMMI newsletter, June 1989.
773 0 #7nnbm#t[Medical collectanea, 2] #d[ca. 1450] #k(Benjamin MS 10)
#yfol. 90v-92v. #wAMC90-000009
535 1 #aUniversity of California, Los Angeles. Louise M. Darling
Biomedical Library.
650 2 #aDisease #xcharts
650 0 #aBody, Human
653 1 #aDisease figures
755 #aInk drawings #zCzechoslovakia #z Bohemia #y1450 #2gmGPC
752 #Czechoslovakia #bBohemia
    
```

1. ábra Eredeti MARC-formátumú IMMI-tétel

Metadata	
TITLE	Male disease figure.
DESCRIPTION	Disease figure, male, simply drawn, spread across five pages: upper body (heart and above) on fol. 91, l. arm on 91v, r. arm on 90v. Figure bearded, arms outspread, palms forward, some exterior detail of hair, neck, nipples, pectorals, lateral muscles. Lower torso (lungs to genitals) appears on fol. 92. Large structure above genitals. Legs (thighs to toes) appear on fol. 92v. Extensive captioning of diseases afflicting each part. Some general anatomical terms included. Diagram and captions rubricated. [Abstract]
	Czechoslovakia (Prague?), mid-fifteenth century. [Note]
FORMAT	on leaves 220 x 140 mm. [Dimensions]
PUBLISHER	Czechoslovakia-Prague [Place Of Origin]
RELATION	Ferrari, M. Medieval and Renaissance manuscripts at the University of California, Los Angeles, p. 30 [Described In] O'Malley & Gnudi. Benjamin collection, p. 4. [Described In]
	IMMI newsletter, v. 1, no. 2 (June 1989), cover. [Reproduced In] Layne, S.S. "MARC for medieval manuscript images," Rare books & manuscripts librarianship, v. 6, no. 1 (1991): p. 46. [Reproduced In]
SOURCE	University of California, Los Angeles. Louise M. Darling Biomedical Library. Manuscript. Benjamin Collection 10 [Medical collectanea, 2] fol. 90v-92v.
SUBJECT	Disease - charts
SUBJECT	Body, Human
SUBJECT	Disease figures - Czechoslovakia - Prague - 1450
TYPE	still image [Type Of Resource]

2. ábra A fenti IMMI-tétel Qualified Dublin Core formátumban

- Szintén a **Description**-hoz tartozik a származási hely és idő megnevezése, amely eredetileg egy 500-as MARC mezőben szerepelt, itt erre a [Note] utal.
- A jobb visszakereshetőség érdekében felvették a **Publisher** mezőbe is a keletkezés helyét.
- Az eredetileg 300-as mező tartalmát részben a **Format** adatelemben tükrözik és részben a Description mezőbe építették be.
- A **Relation** elem tartalma részben az 581-es mezőben szerepelt, s bővítették magára a Layne-tanulmányra való utalással.
- A 773-as mező, az őrző kötethez kapcsolódás a **Source** sorban található.
- Mind a 650-es, mind a 653-as tárgyszó mezők **Subject** adatelemként jelennek meg, s itt látható az eredetileg 755-ben szereplő leírásrész is (Bohemia helyett Czeschslovakia szerepel).
- A **Type** sorban levő meghatározás a 008-as mezőből származik: Typemat.:k, erre [Type of Resource]-ként találunk utalást.

A pontosan beazonosítható adatelemeket látva megállapíthatjuk, hogy törekedtek arra, hogy ne vesszen el semmi az eredeti MARC leírásból és hogy minél pontosabban jelenjen meg az adattartalom a QDC keretei között is. A MARC formátum a konverzibilitási tulajdonsága miatt alkalmas is volt ennek megvalósítására.

Az ELTE Egyetemi Könyvtárban a metszetek és a Hevenesi-, Kaprinai-, Pray-kéziratgyűjtemények esetében hasonló megfeleltetéssel történt az integrált könyvtári rendszerben található leírások betöltése az egyetemi repozitóriumba (EDIT) Dublin Core formátumba¹⁰. A kinyomtatványok esetében szintén ezzel a módszerrel emelik át a katalógus metaadatait a repozitóriumi leírásba.

A következőkben személtetésképpen bemutatom néhány külföldi katalógus rekordját, hogy hogyan történik a gyakorlatban a kódexek vagy más kéziratok leírása MARC formátumban. Hasznos példákat találtunk a *Penn Libraries* online katalógusában és a *Harvard University*-hez tartozó *Houghton Library* OPAC-jában is. Ez utóbbi könyvtárat Hope Mayo is említi^[4] azon közgyűjtemények között, amelyek részletes kéziratleírásokkal rendelkeznek MARC formátumban.

Az első példa *Boethius* első századi fordításának rekordja a Penn Libraries katalógusából: Periermenias Aristotelis ... [etc.] [manuscript]. Ca. 850 Ms.Codex LJS 101¹¹. A tétel MARC formátumú leírása a Classic Franklin linkre kattintva érhető el (Staff view). A kiemelt részben (3. ábra) látszik, hogy a 2003-as AMEREMM útmutatásának megfelelően az 500-as mezőben látjuk a főcím forrását, majd az 505-ös mezőkben a kódex tartalmát folio-intervallumonként megadva.

A következő kiemelés (4. ábra) ugyanebből a MARC tételből származik, megfigyelhetjük, hogy a korábbi tulajdonosok nevét (személyek és apátság) a 700-as illetve a 710-es mezőkben rögzítették, a 856-os mezőkben pedig hivatkoznak a kézirat digitalizált változatára és egy kisvideóra az alkotás bemutatásával („Video orientation”). A 856-ban az indikátorokat nézve az első helyen a 4-es azt jelenti, hogy egy http-oldalra történik a hivatkozás. A második helyen álló 1-es az eredeti dokumentum más verziójára utal, jelen esetben a digitalizált változatára. A másik 856-os mezőben a második indikátorként álló 2-es pedig azt mutatja, hogy egy kapcsolódó forrásra vonatkozó hivatkozást fogunk látni.

500	__	a	Title for manuscript from caption title for predominant work (f. 1v).
505	0_	a	1. f.1r: [Conclusion of a grammatical work, 7-line verse by Eugene II of Toledo, Isidore's definition of rhetoric].
505	0_	a	2. f.1v-53r, 61r-62v: Periermenias Aristotelis / a Boetio traslatas.
505	0_	a	3. f.53v-59v: Periermeniae / Apulei.
505	0_	a	4. f.60r: Versus de singulis mensibus / [Decimus Magnus Ausonius].
505	0_	a	5. f.60v, 63r: [Sample letter of monk to abbot].
505	0_	a	6. f.63r-64r: [Miscellaenous verses, definitions, and biblical commentary].

3. ábra Leírás a Penn Libraries katalógusából 1.

700 02 |a Apuleius. |t Peri hermēneias.
 700 12 |a Ausonius, Decimus Magnus.
 700 1_ |a Phillipps, Thomas, |c Sir, |d 1792-1872, |e former owner.
 700 1_ |a Beck, Helmut, |d 1919-2001, |e former owner.
 710 2_ |a Saint-Benoît-sur-Loire (Abbey), |e former owner.
 740 0_ |a De interpretatione.
 856 41 |z Facsimile |u http://hdl.library.upenn.edu/1017/d/medren/5186550
 856 41 |z Video orientation |u http://hdl.library.upenn.edu/1017.12/1333431
 856 42 |3 The Lawrence J. Schoenberg and Barbara Brizdle Manuscript Initiative Fund Home Page

4. ábra Leírás a Penn Libraries katalógusából 2.

A következő részletesen feltárt kéziratpéldánk egy 18. századi orvosi témájú műjé: *La médecine universelle avec les regles et l'ordre à observer pour la manipulation [manuscript] / par M. Chamberland Delafay avocat au parlement de Paris. 1767 Ms.Codex 510*¹².

A leírás kiemelt részében (5. ábra) láthatjuk, hogy az 505-ös mezőben szintén szerepel a kézirat részletes tartalma, míg az 520-asban a tartalom összefoglalása. Az 500-as megjegyzés mezőkben pedig az AMREMM iránymutatásának megfelelő bevezető szavakkal a tétel részletes adatai: írás (script), kötés (binding), proveniencia (origin), etc. Az 510-es mezőben egy hivatkozást is láthatunk egy nyomtatott katalógusra, amelyikbe benne van a kézirat leírása.

Hasonló módon találjuk meg leírva a Houghton Library kézirateit, például: *Sermones per anni circulum dominicales : manuscript, 1452. MS Lat 9.*¹³ és *Lives of SS. Anselm, Odo, Majolus, Odilo and Hugo : manuscript, [ca. 1150-1200]. MS Lat 27.*¹⁴

Kéziratok leírása a hazai könyvtárakban

A külföldi példák után nézzük meg, hogy a jelentősebb kéziratgyűjteménnyel rendelkező hazai könyvtárak katalógusában, az *Országos Széchényi Könyvtár*ban (OSZK) és a *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ*ban (MTA KIK) hogyan katalogizálják a kéziratokat. Az OPAC-okban szűrőpróbaszerű keresést végeztem, nem néztem végig az összes leírást, így a bemutatandó példáktól más elvek alapján készült rekordok létét sem zárom ki.

520 __ |a Alchemical text.
 505 0_ |a 1. p.1-28: *Advertissement ... à mon sprit del la medecine universelle.* -- 2. p.29-127: *Seven alchemical operations.* -- 3. p.128-134: *Recipies.*
 546 __ |a French.
 500 __ |a Title from title page (p. 1). Title page which also has the following quotation: *S'eleve qui voudra par force ou par adresse, /jusqu'au sommet glissant des gjeveux sans quitter mon aimable séjour, /loin dumonde, et du bruit rechercher la sagesse.* Horatius. Zacour-Hirsch suggest the author may be Georges de La F
 500 __ |a Pagination: Paper, i (contemporary paper) + i (modern paper) + 70 + i (modern paper) + i (contemporary paper; [ii], 1-2, 21-24 [bound in out of sequence], [i], 128, [i], 129-134; contemporary pagination in ink, upper right corners.
 500 __ |a Script: Written in a cursive script by one hand, with title page in a second hand. Title may not actually belong to the text which is largely alchemical.
 500 __ |a Binding: Modern cloth.
 500 __ |a Origin: Written in France, September 1767 (p. 1).
 500 __ |a Forms part of: Henry Seybert Library of Modern Spiritualism.
 510 4_ |a Described in Zacour, Norman P. and Hirsch, Rudolf. *Catalogue of Manuscripts in the Libraries of the University of Pennsylvania to 1800* (Philadelphia: Un Press, 1965), |c p. 240 (Ms. E.F. Smith 32).

5. ábra *La médecine universelle avec les regles et l'ordre à observer pour la manipulation [manuscript] c. mű leírása*

Az OSZK katalógusában azt találtam, hogy az integrált könyvtári rendszerben egy rövid leírása szerepel a kéziratoknak (ebben az esetben kódexeknek, pl. Cod. Lat. 438¹⁵), amely alapszinten segíti a beazonosítást. A Corvinákról ezen kívül egy külön honlapon található részletes leírások (corvina.oszk.hu).

Az MTA KIK-ben találunk a kéziratok rekordjai közt olyat, amelyik az AMREMM útmutatásának megfelelően az 505-ös mezőben feltünteti a kézirat tartalmát részletesen, ilyen az Arab F. 2/Coll. 1. raktári jelzetű kódex¹⁶. Kiemelendő még e tétel kapcsán, hogy a 880-as nyelvi megfeleltetésre szolgáló mezőben megtalálható a leírás arab karakterekkel is. Ez az ún. multiscript leírási mód lehetővé teszi, hogy ha a feltárás nyelvének írásrendszere nem egyezik meg a dokumentumével, akkor mind a feltárás nyelvén mind a dokumentum nyelvén rögzíthessük a katalógustétel adatait¹⁷.

Az ELTE Egyetemi Könyvtárban az újonnan készült vagy utólag kiegészített kódexleírások készülnek az AMREMM szabvány alapján részletes formában a meglévő nyomtatott vagy elektronikus katalógusokat figyelembe véve (pl. Cod. Lat. 133-139, Cod. Orient. 9-11., régi Cod. Graec.5). A többi régebb óta rendszerben levő leírás egyelőre rövid formátumban érhető el.

Láthatjuk, hogy a hazai könyvtárakban többnyire egymástól függetlenül igyekeznek a kéziratokat jobban hozzáférhetővé tenni a katalógusrekordok által, és nem egy egységes leírási sémát követnek. Az egységes leírást nagyban megkönnyítené, lehetővé tenné, ha készülné egy magyar nyelvű szabvány a kéziratok modern leírására. A szabványok készítésének feladatát mind a 1997. évi CXL. Törvény (60§ 3. e) mind a 30/2014. (IV. 10.) EMMI rendelet (8§ 7.) a nemzeti könyvtár feladatai közé utalja. A megvalósítást előlendítheti, hogy a 2015-ös évben újra életre hívták¹⁸ az OSZK keretei között az *Országos Könyvtári Szabványosítási Bizottságot*. Reméljük, hogy sikerül a magyar könyvtárügy szabványosítás terén tapasztalható lemaradásait (a könyvek érvényben lévő bibliográfiai leírási szabványa 1978-ból való) idővel felszámolni.

Szabványosítási lehetőségek, a fejlődő új könyvtári szabványok és a kéziratfeldolgozás

A másik megoldási lehetőség, nem függetlenül a bizottságtól, egy teljesen új szabvány bevezetése, és azon belül a kéziratok leírásának szabályozása. Új könyvtári szabványként jelenleg a *Resource*

Description and Access (a továbbiakban RDA) látszik a legesélyesebbnek az elterjedésre. Az RDA jelenlegi leírása tartalmaz utalásokat a régi nyomtatott és kéziratos anyagokra, viszont az ezekre vonatkozó részletes szabályozások kidolgozása még nem történt meg, ami a régi gyűjteménnyel rendelkező intézmények feladata lenne. Az ALA el is kezdett egy tervezetet készíteni a régi könyvek RDA-kompatibilis leírására: DCRM (Descriptive Cataloging for Rare Material) for RDA: DCRM B (Books). Az RDA terjedő szerepét bizonyítja, hogy a Library of Congress a U.S. National Library of Medicine-nel valamint a Program for Cooperative Cataloging¹⁹ (PCC) szervezet legtöbb tagjaival együtt 2013. március 31-én bevezette az RDA-t²⁰, a Német Nemzeti Könyvtárban pedig 2015. október 1-től kezdték el az átállást²¹. A német nyelvterületen történő implementálás érdekessége, hogy ott a többi terület kidolgozásával párhuzamosan létrejöttek különböző munkacsoportok, amelyek az RDA bevezetéséhez kapcsolódóan a régi nyomtatványokra és a kéziratokra vonatkozó korábbi szabályzatot átvizsgálják²². Ezeken kívül Franciaországban is elkezdtek a felkészülést az RDA bevezetésére, ennek a részletes folyamatát *Dancs Szabolcs* ismerteti cikkében²³. Kiemelendő, hogy egyelőre nem foglalkoznak a régi könyvekkel kapcsolatos szabályozással, a bemutatott útmutatásokban az a válasz ezekkel az anyagokkal kapcsolatban, hogy a régi könyvekre nem vonatkozik a szabályzat. A téma jelenlegi aktuális voltát bizonyítva megemlítenéd, hogy a *Cataloging and Classification Quarterly* 2016. évi 5-6. számában a központi téma az RDA. Az egyes tanulmányok mind a szabványosítás²⁴ szempontjából, mind a különgyűjteményekre való alkalmazhatóság²⁵ tekintetében vizsgálják az új szabályzatot. *Claudia Fabian*, a *Bayerische Staatsbibliothek* munkatársa írásából kiderül, hogy az RDA alkalmas lenne új, egységes katalógizálási szabályzások megalkotására a régi nyomtatványok és a kéziratok tekintetében²⁶. Előnyösnek látja azt, hogy a Német Nemzeti Könyvtár koordinálja az RDA-ra vonatkozó kezdeményezéseket, bár a Nemzeti Könyvtárnak nincs jelentős régi könyves és kéziratos gyűjteménye (tekintve, hogy 1913-ban alapították), viszont fontos szerepet játszik az egységes adatkezelésre vonatkozóan, mivel RDA-kompatibilissá tette a német személynév-adat-bázisukat (GND = Gemeinsame Normdatei), ami egy jelentős lépés a kapcsolt adatokat használó alkalmazások felé (linked data)[26]. A *Portugál Nemzeti Könyvtár* munkatársainak írásából kiderül, hogy a könyvtárunk is vizsgálja az RDA bevezetésének lehetőségeit. Le is fordították portugálra az RDA szabályza-

tát, és a kéziratok esetében is számba veszik a Functional Requirements for Bibliographic Records (a továbbiakban FRBR), RDA által biztosított keretrendszerek használatának jövőbeli szerepét²⁷. A *Spanyol Nemzeti Könyvtár* is komolyan foglalkozik az RDA-val, 2008 óta tagja az RDA Steering Committee (RSC)-nek (korábban Joint Steering Committee for Development of RDA), amely az RDA összehangolt fejlesztéséért felelős²⁸. A régi nyomtatványok és kéziratok esetében a Spanyol Nemzeti Könyvtárban külön munkacsoportot hoztak létre, hogy megvizsgálják, mely különbségek vannak a jelenleg használt katalógizálási módjuk (ISBD/A) és az RDA lehetőségei között[28]. Megállapították, hogy az RDA még nem eléggé kidolgozott e dokumentumtípusok feldolgozására, viszont mivel ez egy jelenleg is alakuló és frissülő szabályzat, és egy külön nemzetközi munkacsoport (RSC Rare Materials Working Group) is dolgozik a különgyűjteményekre való alkalmazáson, remélhetőleg az erőfeszítéseiknek és munkájuknak köszönhetően sikerül alkalmassá tenni az RDA-t e speciális dokumentumok leírására is[28].

A fentiekből láthattuk, hogy az RDA-nak valóban nagy a jelentősége mint jövőbeli nemzetközileg használt katalógizálási szabályzatnak, és több nemzeti könyvtár már el is kötelezte magát mellette, viszont még közel sem általános a könyvtári világban a használata, jelenleg zajlik a terjedő áttérési folyamat. Amíg nem történik meg a váltás Magyarországon is, az AMREMM szabályzat szerinti MARC21 leírás egy alkalmazható alternatívát nyújt a kéziratok katalógizálására, sőt, a váltáshoz is hasznos lenne, mivel a MARC21-ben tárolt katalógusrekordokat mindenképpen megfeleltetik majd az új feldolgozási rendszernek egy lehetséges átállás során.

1. melléklet: AMREMM összefoglaló táblázatának fordítása

41	nyelv pl. lat
1xx	szerzői főtételek
240	egységesített cím
245	cím és szerzőségi közlés
246	címváltozatok
250	kiadás
260\$a	keletkezés helye
260\$c	keletkezés ideje
300\$a	terjedelem
300\$b	díszítés

300\$c	méret
300\$e	mellékletek
500	formátum
500	a cím és szerzőségi adatok forrása
500\$a Kollacionálás (Collation):	ívszámolás, teljesség ellenőrzése
500\$a Elrendezés (Layout):	lap elrendezése
500\$a Írás (Script):	írás
500\$a Díszítés (Decoration):	díszítés
500\$a Kötés (Binding):	kötés
500\$a Mellékletek (Accompanying materials):	mellékletek
500\$a Eredet (Origin):	eredet
500\$a Korábbi jelzet (Former shelfmark):	korábbi jelzet
500\$a Kapcsolódó jelzet (Related shelfmark):	kapcsolódó jelzet
500\$a Megkülönböztető név (Byname):	megkülönböztető név
500\$a Jelzet (Shelfmark):	jelenlegi jelzet
505	tartalom
506	hozzáférés korlátozása
510	nyomtatott leírásokra és idézésekre utalás
520	összefoglaló leíró jellemzők (nature and scope)
530	egyéb formában való elérhetőség (pl. CD-n)
533	a másolatának formája
535	eredet, reprodukciók helye
540	használat és másolatkészítés módja
541	a beszerzés közvetlen forrása
546	nyelv
561	proveniencia
581	utalás a kiadott, faksimile változatokra, irodalomra

583	katalogizálás előzményei
6xx	tárgyszavak, értelem szerint
655	műfaj, értelem szerint
7xx	kiegészítő egységesített adatok, értelem szerint
700	készítő neve
700\$e korábbi tulajdonos (former owner)	korábbi tulajdonos - személy
700\$e írnok (scribe)	írnok
700\$e korrektor (corrector)	korrektor
700\$e művész (artist)	művész
700\$e illuminátor (illuminator)	illuminátor
700\$e rubrikátor (rubricator)	rubrikátor

700\$e kötés készítője (binder)	kötés készítője
700\$e adományozó (donor)	adományozó
700\$e patrónus (patron)	a kézirat elkészülésének megbízója/támogatója
710 vagy 730	a kézirat egységesített címe
710\$e korábbi tulajdonos (former owner)	korábbi tulajdonos - intézmény
730 vagy 710	a kézirat egységesített címe
740	kapcsolódó címek
752	készítés helye
773	fejrekordhoz kapcsolat
774	kötetrekordok
776	további megjelenési módok

2. melléklet: Táblázat a szabványos MARC mezők használatáról bizonyos elemekre

AMREMM fordítás részlete	Alkalmazás az ELTE Egyetemi Könyvtárban
500\$a Kötés	Marc szabvány szerint: 563\$a
500\$a Korábbi jelzet	Marc szabvány szerint: 090\$a
500\$a Jelzet	A példányoknál
505\$a Tartalom	Incipit, desinit (explicit) is; ha egy mű szerepel a kódexben az 500\$a mezőbe

Irodalom

- BERLÁSZ Jenő: *Kéziratok Katalogizálása* (Budapest: Országos Könyvtárügyi Tanács, 1959)
<http://link.oszk.hu/libriurl.php?LN=hu&DB=any&SRY=an&SRE=000001287073>
[Utolsó elérés: 2017. január 29.]
- Lsd. Debreceni Egyetem Informatikai Kar, Könyvtár-informatika Tanszék: *Különgyűjtemények című kurzusleírás*:
<http://www.inf.unideb.hu/~dani.erzsebet/tem/kgy.pdf>
[2016-07-30] p.2.; Nyíregyházi Egyetem, Matematika és Informatika Intézet, Informatikus könyvtáros szak kurzusleírása: *Kézirattári, levéltári ismeretek*:
<http://www.nyf.hu/others/docs/intezmenyi/nappali/informatikus%20k%F6nyvt%E1ros/le%EDr%E1s.pdf>
[2017-07-30] p. 48.
- MAYO, Hope 'Introduction: Marc Cataloging for Medieval Manuscripts', *Rare Books&Manuscripts Librarianship*, 6.1 (1991), 7-10., 7.
- MAYO, H.: *Medieval Manuscript Cataloging and the Marc Format.* = *Rare Books& Manuscripts Librarianship* 6. köt. 1. sz. 1991. 9. 11–12.
- PASS, Gregory A.: „Descriptive Cataloging of Ancient, Medieval, Renaissance, and Early Modern Manuscripts”, Chicago, Association of College & Research Libraries, 2003
<http://rbms.info/dcrm/amremm/> [Utolsó elérés: 2016. július 30.]
- LAYNE, S. Shatford: c. = *Rare Books & Manuscripts Librarianship* 6. köt. 1. sz. 1991. p. 39–52.
- UCLA Library Digital Collections Index of Medieval Medical Images (IMMI):
<http://digital2.library.ucla.edu/viewItem.do?ark=21198/zz0002fn7s> [Utolsó elérés: 2016. július 29.]
- Index of Medieval Medical Images:
<http://digital.library.ucla.edu/immi/> [Utolsó elérés: 2016. július 3.]

- ⁹ University of California, Los Angeles. Louise M. Darling Biomedical Library. Manuscript. Benjamin Collection 10 [Medical collectanea, 2]. Male diseasefigure. <http://digital2.library.ucla.edu/viewItem.do?ark=21198/zz0000ztms> [Utolsó elérés: 2016. július 3.]
- ¹⁰ SZÉKELYNÉ TÖRÖK T. – VIRÁG G.: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem, Digitális Intézményi Tudástára. Az EDIT bemutatása - Két konkrét állományrész feldolgozásának ismertetésével. = Tudományos és műszaki tájékoztatás 62. köt. 1. sz. 2015. p. 3–12.
- ¹¹ Az OPAC-linkje: http://dla.library.upenn.edu/dla/franklin/record.html?g=Ms.Codex%20LJS%20101&meta=t&id=FRANKLIN_5186550& [Utolsó elérés: 2016. július 23.]
- ¹² Az OPAC-linkje: http://dla.library.upenn.edu/dla/franklin/record.html?id=FRANKLIN_1580951 [Utolsó elérés: 2016. július 23.]
- ¹³ OPAC-link: <http://id.lib.harvard.edu/aleph/009293819/catalog> [Utolsó elérés: 2016. július 23.]
- ¹⁴ OPAC-link: <http://id.lib.harvard.edu/aleph/009312707/catalog> [Utolsó elérés: 2016. július 23.]
- ¹⁵ OPAC-link: <http://nektar.oszk.hu/hu/manifestation/1079138> [Utolsó elérés: 2016. július 30.]
- ¹⁶ OPAC-link: http://opac.mtak.hu/F/D4269VKGTkNI2382BH61SCL11JVLt82NSD9JS6RSUTUABJEE1Y-38220?func=full-set-set&set_number=390831&set_entry=000004&format=999 [Utolsó elérés: 2016. július 30.]
- ¹⁷ ÉZSIÁS A. – MAJOR K. – SZÉKELYNÉ TÖRÖK T.: Multiscrypt rekordok az ALEPH integrált könyvtári rendszerben: közös katalógus építése az ELTE Egyetemi Könyvtári Szolgálatában. = Tudományos és műszaki tájékoztatás 59. köt. 11–12. sz. 2012. p. 497–509.
- ¹⁸ DANCS Sz.: Hírek a könyvtári szabványosítás háza tájáról. Az Országos Könyvtári Szabványosítási Bizottság megalakulása. = Könyvtári figyelő 62. köt. 1. sz. 2016. p. 30–33.
- ¹⁹ LOC: Program for Cooperative Cataloging. <https://www.loc.gov/aba/pcc/> [Utolsó elérés: 2016. november 13.]
- ²⁰ MORRIS, Susan R., – Beacher Wiggins: Implementing RDA at the Library of Congress. = Italian Journal of Library & Information Science 7. köt. 2. sz. 2016. p. 199–228. doi:10.4403/jlis.it-11824.
- ²¹ RDA-Erschließung und Normdatenerstellung in der Deutschen Nationalbibliothek ab dem 1. Oktober 2015. https://wiki.dnb.de/download/attachments/94676205/Erschliessungspolitik_DNB_2015.pdf?version=1&modificationDate=1439296455000&api=v2 [Utolsó elérés: 2016. november 13.]
- ²² BEHRENS, R.: Anfang und Ende – RDA im Echtbetrieb. = Dialog mit Bibliotheken 28. köt. 1. sz. 2016. p. 12–15.
- ²³ DANCS Sz.: A Bibliográfiai Átállás programja – az RDA franciaországi átültetése. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás 63. köt. 9. sz. 2016. p. 344–352.
- ²⁴ FELL, T. – LAPKA, F.: ISBD and DCRM into RDA: An Opportunity for Convergence? = Cataloging & Classification Quarterly 54. köt. 5/6. sz. 2016. p. 282–291. doi: 10.1080/01639374.1190436.
- ²⁵ NIMER, Cory L. – DAINES J. Gordon: The Development and Application of U. S. Descriptive Standards for Archives, Historical Manuscripts, and Rare Books. = Cataloging & Classification Quarterly 51. köt. 5. sz. 2013. p. 532–549. doi: 10.1080/01639374.2013.764373.
- ²⁶ Fabian, C.: RDA as a New Starting Point for International Cooperation: Retrospective National Bibliographies and Medieval Manuscripts. = Cataloging & Classification Quarterly 54. köt. 5/6. sz. 2016. p. 338–49. doi:10.1080/01639374.2016.1207120.
- ²⁷ SILVA, A. C. S. – FERREIRA, T. D. – MARTONS, Lígia de Azevedo: Development and Challenges in Old Manuscripts Cataloging: The Experience of the National Library of Portugal. = Cataloging & Classification Quarterly 54. köt. 5/6. sz. 2016. p. 350–358. doi: 10.1080/01639374.2016.1199450.
- ²⁸ CARO M. A. – PRADA, R. G.: RDA and Rare Materials at the National Library of Spain. = Cataloging & Classification Quarterly 54. köt. 5/6. sz. 2016. p. 305–316. doi: 10.1080/01639374.2016.11922080.

Beérkezett: 2017. II. 1-jén.

Máttyás Melinda

az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár Gyűjteményszervezési Osztályának informatikus könyvtárosa.

E-mail: matyas.melinda@lib.elte.hu